

LOS VAN DE AARDE

LOS VAN DE AARDE

*Een novelle over de bedoeling die Piet Mondriaan
had met zijn nieuwe kunst.*

CEES RUTGERS

Schrijver: Cees Rutgers
Coverontwerp: Dorine van Elten
ISBN: 9789402181586
© Cees Rutgers

In de eindeloze ruimte,
tussen talloze, ronddraaiende planeten,
is de aarde niet meer dan een speldenknop.

Op die kleine aarde leeft de mens.
De mens die denkt dat alles *om hem* draait.
Dat is natuurlijk niet zo.

In het universum,
het totaal van alle dingen die bestaan,
is een ritme.
Een eeuwig ritme van opbouw en afbraak.

De mens is niet eeuwig,
hij is een tijdelijke verschijning.
Maar wanneer hij met zijn geest
los komt van de aarde,
gaat hij zich verbonden voelen
met dat eeuwige, universele ritme.

Die verbondenheid, daar gaat het om.
Daarin kan de mens zijn hoogste geluk vinden.

Mondriaan had een bedoeling
met de schilderijen die hij maakte.
Hij wilde een verbinding leggen
tussen de mens en 'het universele'.

Parijs 1931.

Over de Champs-Élysées wandelt een Nederlandse vrouw, een paarse baret schuin op haar blonde lokken. Het is Else van Leer, bestuurslid van het Hilversumse Kunstverbond. Ze is op weg naar Piet Mondriaan om van hem een schilderij te kopen dat geschikt is om in de ontvangsthal van het nieuwe Hilversumse raadhuis te hangen.

De andere dames van het bestuur zijn in Nederland gebleven, die hadden geen tijd.

Else wel.

“Ik ga gewoon een week naar Parijs,” heeft ze op de vergadering gezegd, “en dan wip ik even bij hem aan.”

“Aanwippen bij Mondriaan? Vergeet het maar,” wist een van de dames te vertellen. “Je moet een afspraak met hem maken, anders laat hij je niet binnen. Mondriaan wil baas zijn over zijn eigen tijd en die deelt hij net zo nauwkeurig in als zijn schilderijen. Hij houdt niet van bezoek, het liefst is hij alleen. In zijn atelier staan geen gemakkelijke stoelen want dan blijven de mensen te lang.”

Vanuit haar hotel heeft Else aan Mondriaan een kaart gestuurd en gevraagd of ze hem mocht bezoeken. Hij heeft geantwoord dat hij donderdagmiddag om vier uur in de gelegenheid zou zijn haar te ontvangen.

En nu is het donderdag.

Ze daalt de trappen af van de Métropolitain, ze wacht op het peron tot er een metro stopt. Ze stapt in. Bij het raam is een zitplaats vrij.

In de spiegelende ruit ziet ze zichzelf: een vrouw in Parijs, op weg naar Piet Mondriaan. Best grappig, die baret.

Mondriaans atelier is in de Rue du Départ, een straat naast het spoorwegstation van Montparnasse. Een levendige buurt is het, overall zie je mensen met koffers, mensen die op iemand wachten, mensen die elkaar omhelzen omdat ze afscheid nemen of omdat ze elkaar na lange tijd weer zien. Straatventers met kraampjes prijzen hun waren aan. Op iedere hoek is een café met een terras, alle stoelen bezet.

Else van Leer loopt door die wereld van lawaai, geuren en kleuren. In de Rue du Départ gaat ze een poort door. Ze komt op een binnenplaats waar het leeg is en stil. Plotseling leeg, plotseling stil. Tussen de tegels groeit onkruid, op de muren zitten vochtplekken.

In een hokje, achter glas, ziet ze de conciërge, een oude vrouw die haar vijandig aankijkt en haar een vraag toesnauwt: bij wie ze moet zijn!

“Ik heb een afspraak met Meneer Mondriaan.”

“Olalaaa, een afspraakje met Monsieur Mondrian!”

De conciërge kijkt in de postvakjes boven haar bureau en haalt er een brief uit.

“Voor hem. Zal-ie blij mee zijn.”

Ze wijst hoe Else nu verder moet gaan. Ziet ze die deur daar? Daar moet ze doorheen. Dan komt ze op een andere binnenplaats met een deur die altijd open staat. Daar moet ze naar binnen en dan links drie trappen op.

In het trappenhuis hangt een penetrante geur, een combinatie van koffie en rottend hout. Ze gaat de ronde, cementen trap op. In plaats van een leuning hangt er een vet, plakkerig touw dat te vies is om vast te pakken.

Dan de volgende trappen op, door het halfduister naar boven waar Mondriaan haar opwacht. Hij moet haar hebben horen aankomen. Een jaar of zestig is hij, mooi in het pak, zwart pak,

forse neus met bril, kalend. Hij verwelkomt haar, neemt haar jas aan en gaat haar voor. Zij volgt hem.

En dan is ze in de hemel.

Het atelier van Mondriaan is een heiligdom. Na de marktkraampjes, de reclameplaten en toeterende auto's komt ze in een oase van rust. Hier heerst de eenvoud. Alleen wat nodig is, staat er: een tafel om aan te werken, een stoel, een paar sinaasappelkistjes om boeken en schildersspullen in op te bergen. De muren zijn wit. Hier en daar een klein, kleurig vierkant. Op de zwarte vloer zijn een paar rechthoekige, grijze kleedjes neergelegd.

Mondriaans atelier ziet eruit als een van zijn schilderijen. Hij woont in een kunstwerk. Alles wat er staat, maakt er deel van uit. De tafel, de stoel en de kistjes zijn wit geschilderd. De grammofoon is fel rood. Een uitgebalanceerd geheel waarin een gewijde sfeer hangt. Het is alsof je een kapel binnenkomt en automatisch word je stil. Een gevoel van eerbied daalt over je neer.

Mondriaan neemt de brief aan, kijkt ernaar, maakt hem niet open maar legt hem op zijn werktafel.

Dan neemt hij afstand, kijkt nog eens naar de brief, loopt terug naar de tafel.

Is het de opzichtige, Amerikaanse postzegel die hem stoort? Hij draait de envelop om, schuift hem heen en weer tot hij goed ligt, tot hij past in de omgeving, tot hij is opgenomen in het geheel.

Else laat Mondriaan foto's zien van het nieuwe raadhuis.

"Het is een modern gebouw zoals u ziet en alle bestuursleden van het Kunstverbond zijn het erover eens dat in zo'n modern gebouw ook een modern schilderij hoort te hangen, het liefst in de ontvangsthall zodat iedere Hilversummer er bij binnenkomst onmiddellijk door getroffen wordt. Iets moderns. Niet iets van vroeger maar iets van nu, iets van onze tijd."

Dat het in een raadhuis komt te hangen, spreekt Mondriaan aan.

Niet in een huiskamer waar slechts een paar individuele mensen ernaar kunnen kijken, nee, zijn schilderij zal in een ruimte te zien zijn waar steeds andere mensen komen, allerlei soorten mensen, ook mensen die nooit naar een museum gaan.

Dat is belangrijk.

Ook die mensen moeten met kunst in contact gebracht worden want het is kunst die mensen verder brengt. Kunst wijst de mensheid de weg die zij moet gaan.

"Volgende maand moet het af zijn," zegt Else.

Dat gaat dus niet lukken.

Nee, een nieuw ding, daar moet Mondriaan flink de tijd voor hebben. Dat kan wel een jaartje duren.

Hij laat haar een van zijn schilderijen zien. Een wit vlak met zwarte, rechte lijnen, horizontaal en verticaal. Een felrood vierkant in de linkerbovenhoek, onderaan een gele, rechte strook met daarnaast twee letters. Een P en een M.

"Mag ik misschien vragen wat het voorstelt? Of zou dat een domme vraag zijn?"

Mondriaan legt uit: "Het stelt voor wat erop staat. En niets anders. Bij mij is een lijn een lijn. Een horizontale lijn is altijd een lijn en nooit een horizon. Een verticale lijn stelt nooit een lantaarnpaal voor of een boom of een kerktoeren. Het is een lijn en het stelt niet iets anders voor dan wat het is."

"Oh?"

Een beetje teleurgesteld is ze wel. Kunst die niets voorstelt, wat valt daar over te zeggen? Stelt een schilderij de zon voor, dan kun je zeggen dat het inderdaad straalt en dat je – ja echt! – dat je het er warm van krijgt. Of als een schilderij iets weg heeft van een gitaar, dan kun je je afvragen of het wel een gitaar is. Zou het misschien niet ook een viool kunnen zijn? Dat soort dingen. En dat kun je dan allemaal tegen elkaar zeggen. Maar wat valt er te zeggen over een schilderij dat niets voorstelt?

"Toch wel gevoel, hoop ik?"

"Gevoel?" vraagt Mondriaan terug.

"Ja, u weet wel: boosheid en zo. Of dat er eenzaamheid uit spreekt."

Mondriaan schudt nee. "Geen emoties! Geen kleinmenselijke zaken. Met mijn schilderkunst verbind ik een individuele verschijning met de universele idee."

"Jaja...", zegt Else.

Ze kan nu niet meer terug.

"U bent een mens," gaat Mondriaan verder, "U bent op een bepaald tijdstip geboren. En dat u een keer dood zult gaan, staat ook vast. U bent een tijdelijke verschijning. U bent er maar even. Alles wat we om ons heen zien, alles wat wij met onze zintuigen kunnen waarnemen, is tijdelijk, is aan verandering onderhevig."

Mondriaan zegt het met een zachte stem, aarzelend, zoekend naar de juiste woorden. Het is alsof hij het voor de eerste keer moet uitleggen, alsof hij het nooit eerder onder woorden heeft hoeven te brengen.

"Maar er bestaat ook iets dat nooit verandert, iets dat altijd zal zijn zoals het nu is en dat ook altijd zo geweest is. Door mijn nieuwe kunst wordt u, het tijdelijke, in verbinding gebracht met het eeuwige, het universele, het..."

Mondriaan maakt zijn zin niet af.

"Het wat?"

Hij denkt na en probeert het op een andere manier: "Het eeuwige ritme dat in alle dingen is... De voortdurende afwisseling van opbouw en afbraak... Gedurende een beperkte tijd mag u, een mens, een onderdeel zijn van dat eeuwige, goddelijke ritme."

En dan is het stil.

Door het open raam komt geluid van rangerende treinen.

Else van Leer denkt na. Het duurt nog een jaar voor het schilderij er zal zijn. Hoe moet ze dit aan de andere bestuursleden overbrengen? Een jaar gaat het duren! Maar dan is er wel een kunstwerk – ja, dat gaat ze zeggen – een kunstwerk dat speciaal voor het raadhuis gemaakt is. Moderner kan niet!

Ze voelt pijn opkomen in haar rug. Ach kijk dan toch: ze zit op een sinaasappelkistje. En dat ziet ze nu pas! Het is bijzonder vakkundig geschilderd, dat wel, maar het blijft een sinaasappelkistje. En dat is niet wat je noemt lekker zitten.

“Ik moet gaan,” zegt ze.

Mondriaan staat op. Haalt haar jas.

“U logeert in een hotel op de Champs-Élysées. Daar is in een zijstraat een danszaal waar ik wel eens kom. Kunt u dansen?”

“Ik ben dol op dansen!”

“Heeft u vanavond iets te doen?”

“Nog niet.”

“Hoe laat mag ik u afhalen, negen uur?”

Die avond staat Else van Leer naast Mondriaan bij de ingang van de danszaal. Ze voelt dat ze een kleur heeft, haar wangen gloeien van opwinding. Ze gaat dansen! Met Mondriaan!

Ze staat op haar tenen en ze probeert te kijken over de hoofden van de mensen die voor haar staan. Ze voelt hem naast zich, ze voelt dat hij naar haar kijkt. Maar als ze plotseling opzij kijkt en iets tegen hem zegt, kijkt hij onmiddellijk voor zich. Onhandig. Verlegen.

Obers lopen af en aan met strakke gezichten, zachtbeleefd duwen ze opzij wat hen in de weg staat. Hoog in de lucht balanceren hun dienbladen met wijn en champagne.

In de lauwwarme zaal klinkt jazzmuziek, geroezemoes en geroep van stemmen. Else wiegt haar hoofd op de maat van de

muziek. Het is alsof ze samen met Mondriaan in een mooi, intiem wereldje leeft, geïsoleerd door de mensen om hen heen.

“Zal ik uw baret vasthouden? Het is hier zo warm,” zegt hij.

Ze geeft haar baret aan Mondriaan en hun vingers raken elkaar.

Ze voelt dat hij zenuwachtig is en onrustig.

Hij waait haar koelte toe met de baret. Ze lacht terwijl ze haar hoofd achterover buigt om te genieten van de verfrissing. Ze sluit haar ogen. Ze voelt de koelte die hij haar toewuift, ze weet dat hij naar haar kijkt, naar haar gezicht, haar mond, haar gesloten ogen.

Het orkest zet een nieuw nummer in en Mondriaan neemt haar mee de dansvloer op. Terwijl ze met hem danst, ziet ze zijn gezicht veranderen. Het is duidelijk dat hij van het dansen geniet, ze hoort hem stilletjes lachen en fluisteren: “Madonna...”

Hij trilt over zijn hele lichaam en pakt haar nu steviger vast. Zijn arm knelt om haar heen.

“U doet me pijn!”

Even kijkt hij haar aan maar niet lang. Hij sluit zijn ogen weer en maakt expres vreemde passen, tegen de muziek in. Het dansen gaat met horten en stoten. Hij buigt zijn hoofd naar haar toe, zijn lippen raken haar blonde haar. Plots de muziek uit. Applaus van mensen om haar heen die rood zijn van opwinding. Voor haar staat Mondriaan die haar niet aankijkt, die haar bij de hand neemt en meevoert, de dansvloer af, de zaal uit, naar de garderobe.

“Ik breng u naar uw hotel!”

Nog een kennismaking

Amsterdam, 2017.

Het is een warme dag in de zomer en ik (Cees Rutgers, verteller van dit verhaal) bevind me in het Stedelijk Museum van Amsterdam.

Voor mij hangt een van de topstukken uit de collectie: Mondriaans compositie met twee lijnen, een schilderij dat oorspronkelijk bedoeld was voor het raadhuis in Hilversum.

In 1950, zes jaar na de dood van Mondriaan, reisde een medewerker van dit museum naar Hilversum om daar in het raadhuis iets op te zoeken in het archief. Hij bladerde door mappen met documenten uit een voorbije tijd en ineens – hij schrok ervan – stond hij met een brief in handen die ondertekend was door Piet Mondriaan:

“Geachte Mevrouw van Leer. Het schilderij moet op ooghoogte worden opgehangen, in de vorm van een ruit, dus met een punt naar boven. Het moet zó hangen dat de ene lijn horizontaal en de andere lijn verticaal is, zó dat de letters P M in de gangbare stand staan. Vriendelijke groet, Piet Mondriaan. Wilt u het schilderij aan de zijkanten vastpakken? Dat er geen vieze vlekken op komen!”

In 1944 was Mondriaan in New York overleden. Hij was naar Amerika gevlucht, weg van de oorlog in Europa.

Na zijn dood was zijn roem gestegen. Zijn naam was een begrip geworden, niet alleen bij kunstkenneren maar ook bij het gewone publiek. Zijn abstracte composities hingen in de toonaangevende musea van New York, Parijs, Londen. Voor een echte *Mondriaan* werden enorme bedragen betaald.

Na de vondst van Mondriaans brief, ging men in het Hilversumse raadhuis op zoek naar het schilderij. Er was een oude ambtenaar

die het zich nog wist te herinneren: de opschudding die er geweest was over dat schilderij dat in de ontvangsthal had moeten hangen maar dat door iedereen een onding werd gevonden, een aanfluiting! Een schilderij met twee lijnen erop. Meer niet. Het had een poos in de werkkamer gehangen van iemand die er wel iets in zag en toen die persoon vertrokken was, hing het nog een tijdje op de bovenste verdieping in een doodlopende gang. En daarna?

Hij had geen idee waar het gebleven was.

Het raadhuis werd doorzocht: vergaderzalen, werkkamers, gangen... Uiteindelijk werd het schilderij gevonden in een ruimte die bekend stond als het rommelhok.

En nu sta ik in het Stedelijk Museum van Amsterdam en ik kijk naar dat schilderij dat hangt zoals Mondriaan het in zijn brief heeft aangegeven: met een punt naar boven, in de vorm van een ruit, de letters PM in de gebruikelijke, leesbare stand. Het hangt op ooghoogte, maar wel achter glas.

Ik kijk ernaar en mijn gedachten dwalen erin weg.

-Waarom staat u daar zo lang naar te kijken?

Naast me zie ik een jonge vrouw. Ze heeft een Aziatisch uiterlijk. Later zal ze me zeggen dat ze Japanse is, dat ze 20 jaar is en dat ze Tomoko heet.

-Waarom ik daar naar kijk?

-Ja, een schilderij van twee lijnen. Wat is daar zo bijzonder aan?

-Het is van Mondriaan, een Nederlandse schilder en schrijver.

-Hij heeft ook geschreven?

-Ja. Maar niemand leest zijn teksten.

-Waarom niet?

-Ze zijn onleesbaar. Taai en saai. De schilderijen zijn helder en overzichtelijk maar dat geschrijf is niet om doorheen te komen. Zelf vond Mondriaan zijn 'writings' net zo belangrijk als zijn

‘paintings’ maar alle Mondriaandeskundigen halen hun schouders erover op. Mondriaan heeft die teksten alleen maar geschreven om interessant te lijken, zeggen ze. Een ‘would-be filosoof’ wordt hij genoemd.

-Filosoof?

-In zijn teksten haalt hij allerlei filosofen aan. Bolland, Hegel, Plato, Spinoza. En dan ook nog eens de theosofie erbij. Het is een mengelmoes van theorieën waar geen touw aan vast te knopen is. Een bizarre combinatie van ideeën die elkaar tegenspreken.

-Maar u interesseert het?

-Wat ik mij vooral afvraag, is: waarom? Waarom hechtte Mondriaan zoveel waarde aan dat geschrijf van hem? Tot aan zijn dood is hij het blijven doen. Het was iets wat hem niet gemakkelijk afging maar hij zette soms een maand zijn schilderwerk opzij omdat hij vond dat hij moest schrijven. Schilderen alleen was blijkbaar niet genoeg, hij wilde zeer beslist ook de bedoeling duidelijk maken die hij met zijn nieuwe kunst had.

-U maakt me nieuwsgierig.

-Als Mondriaan je interesseert, als je Mondriaan wilt leren kennen, als je wilt snappen hoe hij als persoon in elkaar zat en welke bedoeling hij had met die bijzondere schilderijen van hem, moet je beginnen bij het begin. Bij zijn jeugd, bij hoe hij is opgegroeid.

-Kunnen we niet ergens gaan zitten? Waar is hier het restaurant?

-Ik weet niet of dit museum een restaurant heeft.

-Dat zal toch wel? Ik bedoel: een museum zonder restaurant? Ik moet er niet aan denken.

I